



הַגְּדַת הַנְּתִיבִים

ביאורים והערות של הנתיבי-עם על ההגדה



ונסמך אליו
פירוש עלי נתיבים
מקורות, הרחבות וביאורים
מהיושב באפרת
אברהם תורגמן

שנת ה'תש"פ

הא לחמא עניא – הא או הא ?

נתיבי עם

(א) סימן תעג ס"ו. ויאמר : הא לחמא עניא.

(ב) כ' המחבר דעל דרך הסוד נכון לומר "הא לחמא" הה"א בצירה. (ג) וכ"כ הבא"ח שם אות לג. (ד) וכך מנהג התימנים.

(ה) ואצלנו הספרדים לא ראיתי ולא שמעתי אומרים כן.

(ו) וגם מ"ש הבן א"ח שכופלים הפסקא הזו ג"פ, לא נהוג כן בירושלם.

עלי נתיבים

(א) סימן תעג ס"ו. ויאמר : הא לחמא עניא.

שו"ע : ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר : "הא לחמא עניא", עד "מה נשתנה".

בדברי השו"ע לא ציין כיצד יש לקרוא את תיבת "הא" פתוחה, קמוצה או בצירה ואין בידינו טקסט מנוקד ע"מ להוכיח כך או אחרת ואין לנו להסתמך בזה אלא על מסורת שבע"פ או ע"פ פוסקים שאכן ציינו בכתבם את ניקודה של תיבה זו.

(ב) כ' המחבר דעל דרך הסוד נכון לומר "הא לחמא" הה"א בצירה.

אעתיק כאן דברי הברכי יוסף¹ ככתבם וכלשונם : שמעתי מהמקובלים, דעל דרך האמת נכון לומר "הא לחמא", הא בצירי.

ואחר שהזכיר דברי המקובלים, ראיתי לנכון לסמוך לכאן מה שראיתי אצל אחד מחכמי המקובלים כמובא בספר הניקוד² שהרחיב הרבה במעלת הניקוד וז"ל : ראיתי ידיד נפשי לפתוח לך שערי בינה ותכנס לראות בחדרי התורה הפנימיים הגנוזים בכמה מנעולים חדר לפנים מחדר, והוא ענין הניקוד.

ואחר כן מבאר ניקוד אחר ניקוד עניינו וסודו ולהלן כמה פרטים³ ממ"ש בענין ניקוד הצירה וז"ל : התבונן בכל מקום שאתה מוצא בכל לשון הקודש נקוד צ"י שהוא מתנהג לאט, והוא **סוד עולם המלאכים**...

התבונן בכל מקום... שנקוד צירי **שהוא סוד הצורה והיצירה**, וממנו נאצלות עליונות ותחתונות למיניהם... סוד החול"ם וְהַצִּרְי, שזה כדמיון יסוד וזה **בסוד בנין** אצלו, ואם במרכבות הנבראות **מורה הצ"י סוד הבנין**, הנה בסוד עשר ספירות מורה **הצ"י סוד שתי ספירות** הסמוכות לכתר שהם חכמה בינה.

הא לך בתמצית ממה שידינו משגת להבין בחכמת הח"ן כמה גדול ועמוק הניקוד. **וְהַצִּרְי שהוא מלשון צורה ויצירה**, סוד הבנין הרומז לחכמה ולבינה.

וכ"כ בשער הכוונות⁴ : והנה כבר נודע מה שאמרו בתיקונים⁵ כי כל ספירה וספירה יש בה הו"ה א' בניקוד ידוע, והם : הו"ה בקמץ בכתר... **והו"ה בצירי בבינה**...

▪ וכל זאת על דרך הכלל בסוד הניקוד ובסוד **הצ"י**, אך מהו הסוד בניקוד הצ"י בתיבת הא (לחמא)?

¹ מחזיק ברכה תעג, ו דין ו'.

² לרבי יוסף ג'יקטיליה ז"ל (ה'ח', 1248 לערך - ה'ס"ה, 1305 לערך), מגדולי המקובלים בספרד במאה ה-13.

³ ע"ש עוד שהאריך והרחיב הרבה בדבר וכאן רק קומץ המנחה מתוך דבריו.

⁴ דרושי העמידה, דרוש ו.

⁵ תיקון ע' דף קכ"ח ע"א.

מצאתי בספר 'משנת חסידים'⁶ לרבי רפאל עמנואל חי בן אברהם ריקי, ז"ל : ועל המצה... אומרים: ה"א לחמ"א, ופירושו: **הא ממש בנקוד צירי** תחת ה"א, וה"א זאת היא **סוד המילה שממנה יוצא הזרע הראוי להוליד**, שכוחו תלוי באות ה"א.

(ג) וכ"כ הבא"ח שם אות לג.

ז"ל הבן איש חי⁸: וכשאומר "הא לחמא עניא" יגביה הפרוסה. ויאמר "הא" בצירי".

▪ מקורות נוספים שגרסו **הא**

במקרא - תיבה זו בניקוד צירי מופיעה 3 פעמים⁹: **הא** לְכֶם זֶרַע¹⁰; וְגַם אֲנִי הֵא דְרַכְּפִי¹¹; **הא** כְּדִי פְרָזְלָא¹². משמעות תיבה זו בכל המקומות = הנה¹³.

וכן בסדר תפילה ע"פ נוסח האר"י¹⁴ (עמ' קצו) גרס: "**הא** לחמא עניא". ושם בפירוש המהרי"ד מסביר ז"ל: "וה' הוא בחינת גילוי "**הא** לְכֶם זֶרַע"¹⁵ ו"פיה פתחה בְּחֻמָּה"¹⁶. וכן הגירסא בעוד סידורים¹⁷.

וכן במנהגי חב"ד, **הא** – בצירי.

(ד) וכן מנהג התימנים.

לפי שכתב הנתיבי-עם את מנהג התימנים בְּחֻדָא מְחֻתָא¹⁸ עם המנהג הקודם, משמע שמנהגם הוא לומר "**הא** לחמא" ה"א בצירי.

חיפשתי ומצאתי במה שמצוי בידי בכמה ספרים שמנהגם לא כך, וייתכן שהסתמך הרב על מקורות אחרים שאין בְּיָדֵי¹⁹.

באגדתא דפסחא, אוצרות תימן עמ' סב גרס כך: **הא** לְחֻמָא עֲנִיא, וכן בפירוש עץ חיים (שם) עמ' סג כתב בפירוש: "**הא**" כן צריך לומר, ולא יאמר "כהא לחמא עניא" או "הא כלחמא עניא"... ויאמר "הא" ולא "האי", שהוא גם כן לשון זכר, לפי שהוא נופל על לשון "לחמא", דהוא גם כן לשון זכר, וכדאמרין בבבא מציעא דף טז: 'הא גוברא והא תיובתיה'.

וכן בהגדה של פסח עם פירוש 'טעם זקנים' מאוצרות חכמי תימן²⁰, הגירסא "**הא**".

וכן בהגדה נוסח יהודי תימן²¹ הגירסא "**הא**".

⁶ מסכת סדר ליל פסח ה, אות ב.

⁷ נולד בט"ו בתמוז ה'תמ"ז, 1687, פארה, נפטר בא' באדר ה'תק"ג, 1743. היה רב מקובל ופייטן איטלקי.

⁸ שנה ראשונה פרשת צו אות לג.

⁹ המילה 'הא' מופיעה פעם נוספת, אך בניקוד קמץ: **הא** אָנָה חֲזָה (דניאל ג, כה), ובמשמעות = **הלא** (אני רואה).

¹⁰ בראשית מז, כג. דברי יוסף אל העם: **הנה** לְכֶם זֶרַע...

¹¹ יחזקאל טז, מג. וביאורו ע"פ מצודת דוד: **וְהֵנָּה** (גמול) דְרַכְּפִי..

¹² דניאל ב, מג. ותרגומו: **הנה** כאשר הברזל...

¹³ כמ"ש רש"י בבראשית שם.

¹⁴ המחבר: יצחק דובער בן חיים שניאור זלמן שניאורסון, נדפס בשנת תרע"ג.

¹⁵ בראשית מז, כג.

¹⁶ משלי לא, כו.

¹⁷ בסדור תקמ"א, וכן בסדור ר' אשר (הא סוד המילה), וכן בסדור קול יעקב נדפס הא בצירי.

¹⁸ פירוש: ביחד, בפעם אחת. ומקורו בגמ' בברכות כד ע"א: אמר ליה: אטו כולהו בְּחֻדָא מְחֻתָא מחתינהו? האם כולם באריגה אחת אתה אורג אותם? (רש"י שם)

¹⁹ אשמח אם מאן דהוא יעירני על כך ממקורות שיש בידו לגבי מנהג התימנים.

²⁰ לרב יוסף צוברי עמ' 66.

²¹ ע"פ כתב יד משפחת זכריה עמ' כד. וכן מובא בספר מחקרים בסידורי תימן כרך ג, ד"ר משה גברא, עמ' 88.

(ה) ואצלנו הספרדים לא ראיתי ולא שמעתי אומרים כן.

והנה הגם שראינו לעיל שיש סוד בדבר ע"פ הברכ"י, מ"מ כתב הנתבי-עם שהמנהג אינו כן!

בחיפוש בספר נתיבי-עם נראה שבמעט מקומות משתמש הרב בביטוי זה. ומדוע? הנלע"ד, כי ביטוי זה עניינו, אמירה נחרצת וחד משמעית לאי קיומו של ענין מסוים, מעין ביטול גמור של הדבר, ולכן נזהר מלהשתמש בו לעיתים קרובות.

וכאן נאמר ביחס למנהג לומר "**הא** לחמא" הה"א בְּצִיָּה, שלא מצינו שכך המנהג אצל הספרדים, וכן לגבי שאר מנהגים שנזכר ביטוי זה לגביהם וכדלהלן:

א. לגבי הנוהג לענות אמן אחר ברכת ההפטרה של עצמו, כתב הנתבי-עם²²:
ובירושלם **לא ראיתי ולא שמעתי** מימי מי שעונה אמן זה.

ב. וכ"כ²³ ע"ד האר"י בשם החיד"א לגבי הפרשת חלה בזה"ז: **לא ראיתי ולא שמעתי** ששום חסיד בדורנו נוהג כך²⁴.

ג. וכן לגבי מנהג חליצת כתף לאבלים אחר קבורה כתב שם²⁵: בזמננו **לא ראיתי ולא שמעתי** מי שנוהג כן.

ונראה לי להוסיף עוד ולומר: שהמילה **הא** מופיעה למאות ולאלפים בתלמוד הבבלי וכן בתלמוד הירושלמי והמשמעות הרווחת ברוב ככל המקומות היא 'זה' או 'זו' או 'זאת', כמו למשל: **הא דתנאי** - זו ששנינו; **הא מילתא** - דבר זה; **הא מני** - זו מי היא?; **הא בהא תליא** - זו בזו תלויה ועוד.

ולכן גם כאן בקטע הזה (הא לחמא) שעניינו הודעה לתינוקות, למה אנחנו מחלקים את המצה לשניים כדרכו של עני? כי זה לחם עוני וכדוגמתו אכלו אבותינו במצרים, ולכן יותר מתאימה המשמעות הרווחת: "**הא לחמא עניא**" - זה לחם עוני שאכלו אבותינו במצרים... (ולא במשמעות המקראית '**הלא**', ראה הערה 9).

(¹) וגם מ"ש הבן א"ח שכופלים הפסקא הזו ג"פ, לא נהוג כן בירושלם.

ז"ל הבן איש חי²⁶: ומנהגנו לכפול פסקא זו ג"פ.

הנתבי-עם בהתייחסו למנהג זה משתמש בסגנון נוח יותר **לא נהוג כן בירושלם**, אין כאן ביטול גמור של מנהג זה כפי הנאמר קודם לכן "**לא ראיתי ולא שמעתי**" אלא כאומר יש מנהג אחר, אבל לא כן נהגו בירושלים.

היוצא מכל שאמרנו, שתי מסקנות:

מנהג אחד לגרוס "**הא**" בצירה ויסודו בדברי הקבלה, והחסידיים וכן ההולכים כדעת החיד"א והבא"ח ימשיכו כמנהגם.

אבל רוב ככל הספרדים גורסים "**הא**" בקמץ ולפי הנתבי-עם לא ראינו ולא שמענו אצל הספרדים מי שנוהגים לומר **הא** בצירי.

והגם שלא מחזירים בעבור טעות כזאת, מ"מ לכתחילה ראוי לדייק בלשון, אם ע"פ הסוד ואם ע"פ הפירוש הפשוט.

ואחתום בברכה, שנזכה לאכול מן הזבחים ומן הפסחים ותחינה עינינו בבנין אריאל ובביאת הגואל, אכ"ר.

²² סימן רטו סעיף א.

²³ יורה דעה סימן שכב סעיף ד.

²⁴ להפריש חלה אחד מ"ח הגם ששורפין אותה אחר ההפרשה.

²⁵ יורה דעה סימן שמ סעיף טז.

²⁶ שנה ראשונה פרשת צו אות לג.